

LINGVISTINEN TYLIANALYYSI KIRJALLISUUDEN OPETUKSEN TUKENA

LIISA LAUTAMATTI
Jyväskylän yliopisto

Esitykseni lähtökohtana ovat viimeaikaiset lingvistisen tyylintutkimuksen kehittämät mahdollisuudet hyödyntää kielen rakenteiden ja käyttötapojen tarkastelua kirjallisuuden opetuksessa. Tässä esitetyt ajatukset perustuvat toisaalta Widdowsonin (Widdowson 1975), toisaalta Leechin ja Shortin (Leech & Short 1981) kehittämiin menetelmiin. Widdowson on enemmän kiinnostunut tyylinopetuksen suoranaisestä kytkemisestä opetustyöhön, kun taas Leechin ja Shortin teos tarjoaa laajempia ja monipuolisempia analyysimalleja.

Lingvistisen tyylintutkimuksen merkitys kirjallisuuden opetukselle lie-
nee ennen kaikkea siinä, että se tekee oppilaalle mahdolliseksi käyttää hy-
väksi jo opittua tietoaainesta vähitellen varsin itsenäisesti. Se ei kui-
tenkaan edellytä jotain "oikeaa" tulkintaa käsiteltävästä tekstistä, vaikka
toimikin tulkintaa ohjaten, vaan suoritettun analyysin perusteella voidaan
haluttaessa ottaa esille useitakin erilaisia tulkintoja ja keskustella näis-
tä. Täten tulkinta voi tapahtua oppilaan yksilöllisistä edellytyksistä kä-
sin, mutta pohjautua yhdessä suoritettuun tekstin tarkasteluun, joka on sii-
nä mielessä objektiivinen, että se oikein suoritettuna vie kaikilla suunnil-
leen samantapaisiin tuloksiin. Kokemukseni mukaan tämä tekstinkäsittely aut-
taa myös oppijaa havaitsemaan mitä tarkoitetaan sillä, että puhutaan kauno-
kirjallisen tekstin kielellisistä piirteistä "valintoina": nehan koetaan
usein ehdottomina ja ainoina oikeina, kun luetaan valmista tekstiä. - Yritän
seuraavassa havainnollistaa näitä tyliianalyysin piirteitä, koska ne ovat
nähdäkseni opetuksen kannalta kiinnostavimpia.

Kaunokirjallisen tekstin kielen tarkastelussa voidaan lähteä siitä, et-
tä oppilas jo tuntee äidinkielen rakenteita ja tietää mikä on normaalikielen
tapa käyttää niitä. Näin hänet voidaan ohjata tarkastelemaan kielen niitä
piirteitä, jotka jotenkin poikkeavat arkidiskurssin tai ei-kaunokirjallisen
diskurssin kielestä. Tästä voidaan edetä pohtimaan millaiselta kaunokirjal-
linen teksti näyttäisi, jos kaikki nuo poikkeavuudet "oioittaisiin". Tällöin

on yleensä helppo osoittaa, että poikkeavan käytön poistaminen poistaisi tekstistä jotain muutakin olennaista. Oivallamme, että näillä kielenkäytön muodoilla on jokin oma merkityksensä, tekstin kannalta olennainen, joka katoaa, kun poikkeavuudet katoavat. Tästä alkaa lingvistisen tyylin analyysin tehtävä: miten päästä tarkastelemaan ja erittelemään sitä merkitystä, joka sisältyy kielellisiin valintoihin. Tämä tekee myös mahdolliseksi yhdessä pohtia, miksi kaunokirjallinen viesti saattaa vaatia näin erikoislaatuisen asun: sen irrallisuutta taustastaan, sen kirjoittajaa, joka yrittää tavoittaa tuntemattoman lukijan, sen ajattomuutta ja suhteellista riippumattomuutta yhteiskunnallisesta ympäristöstä.

Yllä kuvatuunlaisiin pohdintoihin saa tietenkin erityisen antoisaa materiaalia nykyrunoudesta. Otan tässä kuitenkin esimerkkinä proosasta, koska sen tyyllillisten valintojen tutkimus osoittautuu Leechin ja Shortin teoksessa yllättävän antoisaksi. Käsittelen sellaisia kieliopillisiä muotoja kuin suora ja epäsuora esitys. Tarkastelemme ensin seuraavaa esimerkkiä:

Ja Martta raukka keittiöstä että herranjestas pojat, eikös äiti ole aina sanonut etteivät lapset saa tulla vieraiden aikana sisään.

(Anu Kaipainen: Magdaleena ja maailman lapset)

Havaitaan heti, ettei kirjailija suinkaan noudata kieliopin sääntöjä esittäessään puhetta. Voidaan kokeilla, millaiselta puheen esittäminen vaikuttaisi suorana ja epäsuorana esityksenä. Oppilaat voivat kokeilla vaihtoehtojen tuottamista ja havaita millaisia valintoja joutuvat tällöin tekemään. Ensinnäkin, jos muutamme esityksen suoraksi, meidän on valittava johtolauseeseen jokin puhmista ilmaiseva verbi (sanoiko, kiljuiko, huusiko vai tuskailiko Martta?). Tällöin me jo rajoitamme jotain niistä tulkintamahdollisuuksista jotka alkuperäistekstissä perustuvat vain puheen sisältöön ja asiayhteyteen. Ehkä päädyimme seuraavanlaiseen versioon:

Suora esitys: Ja Martta raukka huusi keittiöstä: "Herranjestas pojat, eikös äiti ole aina sanonut etteivät lapset saa tulla vieraiden aikana sisään!"

Jotkut saattavat olla sitä mieltä, että suoran esityksen pitäisi kuulua seuraavasti:

Ja Martta raukka huusi keittiöstä: "Herranjestas pojat, enkös minä ole aina sanonut etteivät lapset saa tulla vieraiden aikana sisään!"

Kun keskustellaan näistä vaihtoehtoista, on tärkeää huomata, ettemme aina voi suinkaan pitää yhtä vaihtoehtoa oikeana ja toista vääränä, vaan että puheen esittämisen tulkinnallisuus juuri tekee erilaiset suoran esityksen versiot mahdollisiksi. On syytä myös kiinnittää huomiota siihen, missä määrin suora esitys lisää kuvaukseen muodollisia tai jäykkiä piirteitä, kun sitä verrataan alkuperäiseen. Miksi johtolauseen predikaattiverbin lisääminen ja muutamat typografiset muutokset vaikuttavat näin? Olisiko meidän pidettävä niitä eräänlaisina tyyllillisinä tekijöinä?

Sitten kokeillaan epäsuoraa esitystä ja tehdään havaintoja siitä miten se puolestaan vaikuttaa esitettävän puheen tyyliin. Joudumme jälleen valitsemaan päälauseeseen predikaatin, mutta sen lisäksi meidän on luovuttava sellaisista suoran esityksen muodoista kuin 'herranjestas' tai 'eikös äiti ole..'. Ne on nyt korvattava neutraaleilla, puheen referoinnissa käytetyillä muodoilla. Voisimme näin päätyä esimerkiksi seuraavanlaiseen "normaalistet- tuun" vaihtoehtoon:

Epäsuora esitys: Ja Martta raukka huusi keittiöstä, että hänhän oli aina sanonut, etteivät lapset saisi tulla vieraiden aikana sisään.

Nyt tuntuu että etäisyys Marttaan kasvaa, emme enää kuulekaan hänen omaa ääntään. Kertoja on tullut meidän ja Martan väliin ja hän säätelee sen, mitä saamme tietää. Suora esitys antaa aluksi vaikutelman välittömämmästä yhteydestä Marttaan, mutta tarkemmin tarkasteituna siinäkin on havaittavissa kertojan säätelevä osuus: kertoja valitsee esitettävän puheen ja esittää valmiin tulkinnan siitä miten puhe esitettiin - huutamallako vai kuiskaamalla. Tarkastellaanpa vielä alkuperäistä versiota, jota Leech ja Short kutsuvat vapaaksi epäsuoraksi esitykseksi:

Vapaa epäsuora esitys: Ja Martta raukka keittiöstä että herranjestas pojat, eikös äiti ole aina sanonut etteivät lapset saa tulla vieraiden aikana sisään.

Tämä tekniikka tuntuu häivyttävän kertojan pois - on kuin itse kuulisimme äänet keittiöstä. Kuulemme Martan puheen omat persoonalliset piirteet ja hänen puheensa sävyn, ja voimme näiden perusteella tulkita kukin tavallamme hänen tapansa esittää asiansa. Syntyy vaikutelma, ettei kukaan "ulkopuolinen" kertoja säätele meidän havaintojamme Martasta.

Tällaisten esitystekniikoiden tarjoamat edut ja niihin liittyvät rajoitukset käyvät vieläkin selvemmiksi, jos oppilaat kokeilevat itse niitä ker- tovassa tekstissä. Voidaan ehkä ottaa jokin tuttu tarina käsiteltäväksi si-

ten, että jokin ryhmä kertoo sen ilman sen paremmin suoraa kuin epäsuoraa esitystä, vain toimintoja kuvaten. Jokin muu ryhmä voi käyttää yksinomaan epäsuoraa, toinen taas suoraa kerrontaa. Ja jotkut voivat kuvata saman tarinan yhden henkilöahmon ajatusprosessina. Ryhmä englanninkielen laudatur-opiskelijoita kokeili kurssillani Punahilkka-tarinan esittämistä tällaisin vaihtoehdoin. Tuloksena oli joukko aivan erilaisia tekstejä. Ne osoittivat selvästi eri tekniikoiden rajoitukset sekä niiden vaikutuksen esityksen tyyliin.

Nyt voidaan ottaa tarkemmin vertailtavaksi erilaiset esitystekniikat, joita kirjailija voi käyttää. Voimme esittää seuraavanlaisen jatkumon:

vapaa suora esitys	Martta: "Herranjestas pojat, eikös äiti ole aina sanonut etteivät lapset saa..."
suora esitys	Ja Martta raukka huusi keittiöstä: "Herranjestas pojat, eikös äiti ole..."
vapaa epä-suora	Ja Martta raukka keittiöstä että herranjestas pojat, eikös äiti ole aina...
epäsuora	Ja Martta raukka huusi keittiöstä että eikös hän ollut aina sanonut etteivät...
pelkkien puheaktien esitys	Ja Martta raukka keittiöstä komenteli lapsia...
pelkkien toimintojen esitys	Ja Martta raukka tuskaili keittiössä...

Suoraa esitystä voidaan pitää normina, koska se on tavallisimmin käytetty muoto kirjallisuudessa ja autenttisessa puheessa. Näin tarkasteltuina esitystekniikoiden valinnaisuus käy selvästi esille, ja valinnat voidaan nähdä myös keinona säädellä kertojan osuutta kuvauksessa. Vapaa suora esitys synnyttää vaikutelman kertojan puuttumisesta. Toisaalta emme tällä tekniikalla saa tietoa mistään muusta kuin henkilöiden ääneen esittämästä puheesta: heidän käyttöksensä piirteet tai heidän ajatuksensa on pääteltävä puheiden sisällön perusteella. Suora esitys sallii jo enemmän kertojan osuutta johtolauseeseen sisältyvän informaation muodossa. Se jättää kuitenkin henkilöiden puheen sellaiseen asuun kuin se olisi "autenttista puhetta". Vapaa epäsuora esitys yhdistää suoran ja epäsuoran esityksen piirteitä jokseenkin mielivaltaisesti, aina miten ne parhaiten palvelevat kirjoittajan tarkoituksia. Se saattaa toimia keinona häivyttää kertoja pois lukijan ja kuvattavan henkilön välistä, mutta se tarjoaa toisaalta myös erinomaiset mahdollisuudet kuvata puhetta tai ajatusprosessia samanaikaisesti kahdella tasolla, kertojan sekä henkilön kannalta. Taitavasti käytetty vapaa epäsuora esitys luo näennäises-

ti suoran yhteyden kuvattavaan mutta sitä saattaa todellisuudessa hienovaraisesti sävyttää kertojan näkökulma, josta lukija ei aina ole ehkä edes tietoinen. Epäsuora esitys taas antaa vaikutelman kerrontaa kontrolloivasta kertojasta, ja tämä vaikutelma lisääntyy kun kertoja kuvaa pelkkiä puheakteja tai toimintoja.

Samalla tavoin voidaan tarkastella erilaisia ajatuksenkuvaustekniikoita. Seuraava esimerkki on myös teoksesta Magdaleena ja maailman lapset:

Ajojahti päättyi siihen. Apteekkarin meni istumaan sohvaan päälle käsiin välissä. Hän oli ollut aivan tosissaan. Pojilta oli särkynyt partapeili. Se oli ollut apteekkarin ikinä kaunis partapeili. Martta sanoi että hän ostaa uuden. Apteekkarin sanoi ettei sellaista peiliä saanut enää koskaan mistään. (Alleviivaus minun).

Tässä katkelmassa kirjailija on käyttänyt esitystä, jossa ilmeisesti kuvataan apteekkarin mielenliikkeitä. Onko tämä kertojan osuutta vai tarjoutuvatko apteekkarin ajatukset luettaviksemme näennäisesti ilman kertojan välittävää osuutta? Onko tämä vapaata epäsuoraa ajatuksen esittämistä? Tällöin koko johtolause olisi jäänyt pois - asiayhteydestään käy ilmi, kuka siinä ajattelee, joten subjektiakaan ei tarvita. On hyödyllistä tutkia millaiset näkökannat puoltavat erilaisia ratkaisumahdollisuuksia, sekä kokeilla taas eri teknikoiden tarjoamia vaihtoehtoja. Tällöin havaitaan se jännite, joka tekstiin syntyy kun jää tulkinnanvaraiseksi onko kyse kertojan huomioista vaiko henkilöahmon ajatusprosessista, ja tätä tulkinnanvaraisuutta voidaan tarkastella eri lukijoiden näkökulmasta. Edistyneemmät lukijat pystyvät jo tekemään havaintoja sikäli, että kertojan oma äänensävy - huvittunut, ironinen, jne. - pääsee ikäänkuin huomaamatta värittämään ajatusprosessia tai puhetta. Ja tällöin havaitaan, että vapaan epäsuoran esitystekniikan sallima "suora yhteys" henkilöahmon ajatuksiin tai puheeseen onkin vain näennäinen. Kertojan manipuloiva osuus on vain hienovaraisempaa, vaikeammin havaitavaa kuin suorassa tai epäsuorassa esityksessä.

Kaunokirjallisen tekstin kieli tarjoaa luonnollisesti monia muita lähtökohtia tekstien tyylilliselle analyysille. Widdowson tarjoaa esimerkin henkilökuvauksen keinojen tutkimisesta, kun taas Leech ja Short antavat lähtökohtia esimerkiksi puhutun kielen kuvauskonventioiden tarkasteluun, osoittavat kaunokirjallisen realismin erilaisia kielellisiä tasoja, ja kuvaavat keskustelun etenemistä henkilösuhteiden heijastajana. Näille kaikille on nähdäkseni ominaista se, että tekstiin perehdytään ensin tarkoin lukemalla se useaan otteeseen. Tällöin muodostetaan käsitys sen välittämästä merkityksestä, mikä puolestaan ohjaa niiden piirteiden valintaa, jotka valitaan tarkem-

man analyysin kohteeksi. Analyysi valottaa tekstin ligvistisiä ominaispiirteitä ja osoittaa niiden olevan kielen rakenteen kannalta valintoja jostakin vaihtoehtojen joukosta. Nämä valinnat ja niiden mahdollinen kieliopillinen poikkeavuus osoitetaan osaksi tekstin välittämää merkitystä. Tämä kieleen pohjautuva analyysi voidaan sitten ottaa myös tekstin tulkinnan tueksi, jos niin halutaan.

Esimerkit teoksesta

Anu Kaipainen 1969. *Magdaleena ja maailman lapset*. Porvoo: WSOY.

Lähteet

Leech, G. & M. Short 1981. Style in Fiction. London: Longman.

Widdowson, H.G. 1975. Stylistics and the Teaching of Literature. London: Longman.